

Bağımsızlık Dönemi Kırgız Tarih Yazımına Kısa Bir Bakış

A Brief Overview of Kyrgyz Historiography During the Independence Period

Zeynep Akarslan¹

öz

Yazılı kaynaklarda adı geçen en eski Türk kavimlerinden biri olan Kırgızlar, Orta Asya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Haklarındaki ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastladığımız Kırgızların geniş bir coğrafyada yaşadıkları ve kendi tarihlerini yazmadıkları anlaşılmaktadır. Kırgızlar, Cengiz Han'a itaat eden ilk Türk kavmidir. Günümüzde Kırgızistan olarak anılan ve neredeyse tamamı dağlık bir coğrafya olan Kırgızistan'a göçün IX-X. yüzyıllarda başladığı düşünülmektedir. Bu sebepten Kırgızların tarih yazıcılığının tarih sahnelerine çıkmaları göz önüne alınarak bir hayli geç başladığı kanaatindeyiz. Kırgızistan'da Sovyetler Birliği döneminde Marksist-Leninist çizgide yazılan ilk eserlerin konusu genellikle insanlığın evrensel gelişimi, sınıf mücadelesi, halk ayaklanmaları, ilerici ve gerici güçler çerçevesinde şekillenmiştir. Kırgızistan'ın 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ise tarih yazıcılığında daha serbest olan yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan'ın tarih yazımında dört konu başlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu konu başlıklarını tarihi kişiler, Kırgızların kökeni, özel günler ve kutlamalar ile sözlü gelenek olarak sıralayabiliriz. Bu çalışmada bağımsızlığından itibaren günümüze kadar olan süreçte Kırgız tarihi yazımı üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın kaynaklarını Kırgızistan tarihi hakkında yazılan araştırma eserler oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kırgız, Kırgızistan, Kırgız tarihi, Kırgız tarih yazımı, Orta Asya

ABSTRACT

The Kyrgyz people, one of the oldest Turkic tribes mentioned in written sources, have an important place in Central Asian history. It is understood that the Kyrgyz people, about whom the first information comes from Chinese sources, lived in a wide geographic region and did not write their own history. The Kyrgyz were the first Turkic tribe to obey Cenghis Khan. It is thought that immigration to Kyrgyzstan, which is almost entirely mountainous, began in the 9th and 10th centuries. For this reason, we believe that the Kyrgyz historiography started very late, considering their late appearance on the scene of history. The subject of the first works written in the Marxist-Leninist line during the period of the Soviet Union in Kyrgyzstan was often shaped within the framework of the universal development of humanity, class struggle, popular uprisings, progressive and reactionary forces. After Kyrgyzstan declared its independence on 31 August 1991, a new free era of historiography began. After the breakup of the Soviet

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**

Zeynep Akarslan (Doktora Öğrencisi),
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: zeynepakarslan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3134-2332

Başvuru/Submitted: 23.01.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.03.2020

Kabul/Accepted: 05.03.2020

Online Yayın/Published Online: 30.03.2020

Atıf/Citation: Akarslan, Zeynep. "A Brief Overview of Kyrgyz Historiography During the Independence Period.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 1 (2020): 95-108.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.006>

Union, four topics have come to the fore in the historiography of Kyrgyzstan. We can list these topics as historical persons, the origin of the Kyrgyz, special occasions and celebrations and oral traditions. This study will focus on the Kyrgyz historiography from its independence to the present. The sources of our study are research works written about the history of Kyrgyzstan.

Keywords: Kyrgyz, Kyrgyzstan, history of Kyrgyz, historiography of Kyrgyz, Central Asia

EXTENDED ABSTRACT

The Kyrgyz people, one of the oldest Turkic tribes mentioned in written sources, have an important place in Central Asian history. It is understood that the Kyrgyz people, about whom the first information comes from Chinese sources, lived in a wide geographic region and did not write their own history. The Kyrgyz were the first Turkic tribe to obey Cenghis Khan. It is thought that immigration to Kyrgyzstan, which is almost entirely mountainous, began in the 9th and 10th centuries. For this reason, we believe that Kyrgyz historiography started very late, considering their late appearance on the scene of history. In the 14th century Russian domination, which began with Tsarist Russia establishing dominance in the region, continued into the Soviet Union period after the fall of Tsarist Russia. After that, Kyrgyz perception of history and historiography was determined according to Soviet ideology. The subject of the first works, written in a Marxist-Leninist line, was often shaped within the framework of the universal development of humanity, class struggle, popular uprisings, progressive and reactionary forces. In Kyrgyzstan, which came under the Soviet Union in 1936, forced labour of people on state farms or in kolkhoz increased the public's dissatisfaction with the administration. The killing or deportation of Kyrgyz intellectuals and those who advocated independence in the run-up to World War II increased the unease even more among the indigenous population against the Russians. The growing stalemate of the Soviet system was not just about Kyrgyzstan. Mikhail Gorbachev's insufficient efforts to prevent the dissolution of the country led to the dissolution of the Soviet Union. During this fragile process, Kyrgyzstan, like other countries attached to the Soviet Union, declared its independence. After Kyrgyzstan declared its independence on 31 August 1991, a new free era of historiography began. Due to the progress of Soviet-era historiography previously having been set along the lines of the Soviet Union, important historical figures came to prominence in Kyrgyz historiography immediately after the fall of the Soviet Union. During this period, four topics came to the fore in the historiography of Kyrgyzstan. We can list these topics as historical persons, the origin of the Kyrgyz, special occasions and celebrations and oral traditions. Bars Beg and Oguz Khan were often the names that appeared during this period, when the emphasis was placed on the past by bringing historical personalities to the fore. The newly adopted understanding of historiography after Kyrgyzstan became independent also influenced textbooks. The general titles in the textbooks written during this period were Kyrgyz Ethnologies in Chinese Sources, Ethnogenesis, Ancient Kyrgyz

Homeland, Ancient States in Kyrgyzstan, Medieval History, Historical Figures of Kyrgyz, Tsarist Rule in Kyrgyzstan, Kyrgyz SSR and Independent Republic of Kyrgyzstan. The first years of the independence of Kyrgyzstan were a period in which national historiography particularly came to the fore and works that had been removed to the archives or had not been allowed to be printed during the Soviet Union came to light. It is clear that a national consciousness of history was intended to be provided to the public during this period. Genealogies also take an important place in the historiography of Kyrgyzstan. Genealogy, called “sancıra” among Kyrgyz people, continues as a tradition in Kyrgyzstan and those who do not know its seven ancestors are despised. Genealogy books which were banned from publication during the Soviet Union have increased since the independence period. While oral tradition is one of the areas in Kyrgyzstan that still has gaps in research, studies focused on daily life in the Soviet era have been initiated under the leadership of Japanese historian Hisao Komatsu and also of Timur Dadabaev. This study will focus on the Kyrgyz historiography from its independence to the present. The sources of our study are research works written about the history of Kyrgyzstan.

Giriş

Kırgız adına ilk defa, Çinli tarihçi Sima Tsıyan'ın *Şi Tzi* (M.Ö. 203-201) adlı yıllığında Hunların hakimiyeti altına aldığı boylardan biri olarak rastlanır. Göktürkçe ve Uygurca metinlerde Kırgız şeklinde kaydedilen bu isim, dönemin Arapça ve Farsça kaynaklarında “Kır-kız”, “Hır-hız”, “Kır-gız” şeklinde farklı imlalarda da karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar, Cengiz Han'a itaat eden ilk Türk kavmidir. Göktürkler döneminde güçlü bir boy haline gelen Kırgızlar, Uygur Devleti'ni yıktıktan sonra Çin kaynaklarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. X. yüzyıla kadar Kırgızlar hakkında Çin kaynaklarına dayanarak elde edilen bilgiler, bu tarihten sonra Arapça ve Farsça kaynaklar da dahil olmak üzere XIX. yüzyıla kadar olan Kırgız tarihi açısından ayrıntılı bilgiler vermemektedir.¹

Konar-göçer yaşam şeklini benimseyen Kırgızların Yenisey'den ayrılarak Tanrı Dağlarına göç etmesi konusunda kesin bir tarih olmamakla birlikte ortak fikir bu göç dalgasının IX.-X. yüzyıllar arasında gerçekleştiği yönündedir.² Günümüzde Kırgızistan olarak anılan bu coğrafya, yeryüzünde neredeyse tamamı dağlık olan ülkelerden biridir.³ XIX. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'sının boyunduruğu altına giren Kırgızistan, 1917 Ekim Devrimi'nden hemen sonra Sovyet rejimi altına girmiştir.⁴

Ekim Devrimi ile başlayan süreçte Kırgız tarihi araştırmaları ve yazımı ciddi bir duraklama dönemi yaşamıştır. 1950'li yıllara kadar devam edecek olan bu dönemde Abdikerim Sıdık Uulu⁵ haricinde Kırgızlar arasında Kırgız tarih yazımı ile ilgilenen tarihçiler görülmemiştir.⁶ Bu süreçte Kırgız tarih yazımı Sovyet devletinin marksist-leninist tarih anlayışı ile oluşturulmuş ve yaygınlaştırılmıştır. Bu tarih yazımı, insanlığın evrensel gelişimi, sınıf mücadelesi, halk ayaklanmaları, ilerici ve gerici güçler çerçevesinde şekillenmiştir. Orta Asya'daki Rus işgali gibi hassas konular parti talimatlarının getirdiği şekilde gerçeğe uymaz bir halde şekillendirilmiştir.⁷

Kırgızistan, 1936 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı ülkelerden biri haline getirildi. Kırgız halkının zorla devlet çiftlikleri ya da kolhozlarda çalıştırılmaya başlanması II. Dünya Savaşına kadar devam etti. Bu süreçte Kırgızistan'ın bağımsızlığını savunan aydın kesimin öldürülmesi ya da sürgüne gönderilmesi halk içinde bir uyanışa sebep

1 İsmail Türkoğlu, “Kırgızlar”, *DİA*, C: Ek-II, 2016, s. 62-64.

2 Mehmet Saray, “Kırgızistan”, *DİA*, C: XXV, 2002, s. 442-445.

3 Erdoğan Akkan, “Kırgızistan”, *DİA*, C: XXV, 2002, s. 441.

4 Khalida Devrişeva, “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 39, 2016, s. 188.

5 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşamadığımız Sıdık Uulu için yalnızca Kırgız Sovyet yönetimi tarafından “ceditçi” olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, 1905 yılındaki Rus İhtilalinden sonra Kırgızlar arasında entelektüel kesim oluşmaya başlamıştır. Çar ve yönetimine karşı olan bu grup, Sovyet rejimi kurulduğu sırada Kırgız Devletini kurmak için mücadele etmiştir. Abdikerim Sıdık Uulu'nun adı ise kaynaklarda bu grubun liderlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Ebubekir Güngör, “Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaali Sıdıkulu”, *Türkiyat Mecmuası*, C: XXV, Güz 2015, s. 237-254.

6 Cengiz Buyar, “Kırgızlarda Tarih Yazımı”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, ed. Nurettin Hatunoğlu, Canan Kuş Büyüktaş, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 3.

7 Ahmet Kanlıdere, “Genel Türk Tarihi Kaynakları”, *Tarih Metodu*, ed. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 145-146.

oldu. Tüm bunların yanında Kırgızistan hükümetinde önemli ve etkin mevkilerinde Rusların bulunması yerli halkta Ruslara karşı rahatsızlığı daha da arttırdı. Çünkü bu süreçte Rusça adeta Kırgız dilinden üstün konuma gelmişti. Sovyet sisteminin giderek çıkmaza girmesi sadece Kırgızistan’da olan bir şey değildi. Tıkanan sistemi “açıklık” ve “yeniden kurma” politikaları ile kurtarma girişiminde bulunan Gorbaçov’un bu atılımı SSCB’ye bağlı devletlere bağımsızlığı getirdi. Kırgızistan 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan etti.⁸

Bağımsızlık Dönemi Kırgız Tarih Yazımı

Kırgızistan’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yazılan tarih yazımında dört konu başlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu konu başlıklarını tarihi kişiler, Kırgızların kökeni, özel günler ve kutlamalar ile sözlü gelenek olarak söyleyebiliriz. Sovyet dönemi tarih yazımının Sovyetler Birliği’nin belirlediği çizgide ilerlemesinden dolayı Sovyetlerin yıkılmasından hemen sonra Kırgız tarih yazımında önemli tarihi şahsiyetlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun’un gerçekleştirdiği 1991-2009 yıllarını anlatan kapsamlı çalışmadan öğrendiğimize göre bu tarihi şahsiyetlere örnek olarak Bars-Beg ile Oğuz Kağan’ı söyleyebiliriz.⁹ Bars-Beg ile ilgili yapılan çalışmaların en ünlüsü ise Kırgız tarihçiler V. Mokrynin ile V. Ploskikh’in “Kagan Bars-Beg i Gosudarstvennost Yeniseyskikh Kyrgyz v 6-13 vv.”¹⁰ adlı makaledir. Bars Beg ise Kırgızların Göktürk hakimiyetini kabul etmesinden sonra Göktürk prensesi ile evlenerek Kırgızların başına geçen tarihi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Bir diğer tarihi figür olan Oğuz Kağan ve Oğuzlar ile ilgili yapılan çalışmaların başında ise *Kara Kırgız*¹² (Bişkek, 2007) adlı ortak çalışma gelmektedir. Eserde, dokuz bin yıl önce Oğuz İmparatorluğunun kurulduğu ve Oğuzlarla birlikte yazının başladığı, Türk Kağanlığı döneminde ise bu yazının en gelişmiş halinin ortaya koyulduğu anlatılmaktadır. Oğuz Kağan’ın ise Oğuzların başına geçen atalarının olduğu ifade edilmektedir.¹³ Bunların dışında, Kırgızistan’da Oğuz Kağan ile ilgili yapılan çalışmalar yapanlar arasında Olcobay Karatayev’i sayabiliriz. Karatayev, “Kırgız-Oguz Tarihiy-Etnikalık Baylanıştı”¹⁴ ile “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”¹⁵ adlı makalelerinde Oğuz ve Kırgız alt boy birliklerinin yaklaşık

8 Saray, “Kırgızistan”, s. 444.

9 Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, “Research Trend in Kyrgyz History (1991-2009)”, *Asian Research Trends New Series*, C: IV, Toyo Bunko 2009, s. 24.

10 V. Mokrynin, V. Ploskikh, “Kagan Bars-Beg i Gosudarstvennost Yeniseyskikh Kyrgyz v 6-13 vv.”, *Bars Beg Kagan*, ed. T. K. Peskovaya, Ilim, Bishkek 2003, s. 21-46.

11 Mirlanbek Nurmatov, “Kırgızların Eski Yazısının Tarihi Hakkında Görüşler”, *Dil Araştırmaları*, S: XVI, Bahar 2015, s. 261. (259-267)

12 Orozbek Aytumbet, *Kara Kırgız*, I-V, Bişkek 2007.

13 Cengiz Buyar, “Kırgızistan’da Oğuz Araştırmaları”, *Turkish Studies*, S: X/V, 2015, s. 101-102.

14 Olcobay Karatayev, “Kırgız-Oguz Tarihiy-Etnikalık Baylanıştı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Bişkek 2001, 175-185.

15 Olcobay Karatayev, “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”, Çev. Mustafa Kalkan, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, Bişkek 2003, s. 199-207.

250 tanesinin aynı adı taşıdığını ortaya koyarken aynı zamanda Oğuz ve Kırgız damgalarını da karşılaştırarak benzerliklerini ortaya çıkarmıştır.¹⁶

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer önemli tarihi şahsiyet ise 1950-1961 yılları arasında Kırgızistan SSR Komünist Partisi Merkez Komitesinin ilk sekreteri olan İshhak Razzakov olmuştur. Kırgızistan'ın ilk başbakanı olan ve Kırgızistan'da bilimler akademisi ve birçok üniversitenin onun zamanında açıldığı Razzakov'un hayatı, faaliyetleri ve kültürel rolü birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu sebeple birçok makaleden oluşan *Iskhak Razzakov: Jhizn, Otdannaya Sluzheniu Narodu*¹⁷ (Bişkek, 2000) adlı çalışma meydana getirilmiştir.¹⁸

Kırgızistan'da tarihi olayların kutlanması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kazanılan bağımsızlık ile ulusal bir ideolojinin inşası ile derinden etkiliydi. Bu yüzden özel günlere ve kutlamalara önem verilmeye başlandı. Bu konudaki ilk adım ise 1995 yılında Manas Destanının 1000. yılı kutlamaları oldu.¹⁹

Sözlü gelenek, Kırgızistan'da hâlâ çalışmalarında boşluk olan alanlardan biriyken, Japon tarihçi Hisao Komatsu ve Timur Dadabaev önderliğinde Sovyet dönemindeki günlük hayata odaklı çalışmalar başlatılmıştır. Editörlüğünü Komatsu ile Dadabaev'in birlikte üstlendikleri *Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan*²⁰ adlı çalışma ise Kırgızistan ve adı geçen diğer ülkelerin kolektif hafızası, sözlü tarihi, Japonya'da Orta Asya çalışmaları, sözlü geleneklere göre Kırgız dini yaşamı ve 1930-40'lı yıllarda Kırgızistan ile ilgili çok sayıda makaleden oluşmaktadır. Ayrıca bu dönemde Şahin Karasar ve Konuralp Ercilasun Sovyet dönemi Kırgız kimliğinin nasıl oluştuğuna odaklanarak Kırgız-Türk Manas Üniversitesi ile Maltepe Üniversitesinin ortak çalışması olan 90 dakikalık bir belgesel çekilmiştir.²¹ Ancak 2007 yılında hazırlanan “Yirminci Yüzyılda Kırgız Milleti (1916-1991)” adlı bu belgeye bizzat ulaşamadık.

Kırgızistan'ın bağımsız olmasından sonra yeni benimsenen tarih yazımı anlayışı ders kitaplarını da etkiledi. Bu dönemde yazılan ders kitaplarının içindeki genel başlıklar, Çin kaynaklarında Kırgız Etnolojileri, Etnogenez, Eski Kırgız Vatanı, Kırgızistan'daki Eski Devletler, Ortaçağ Tarihi, Kırgızların Tarihi Figürleri, Kırgızistan'da Çarlık Egemenliği, Kırgız SSR ve Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti şeklindedir. Yukarıda saydığımız başlıklara uygun olarak yazılan bazı kitapları ise şöyle sıralayabiliriz; *Kırgızdardın Jana Kırgyistandın Tarihi*²² (Bişkek, 1993), *Istoriya Kırgyistana: 20 Vek*²³ (Bişkek, 1998), *Istoriya Kırgyistana*²⁴ (Bişkek, 2002).

Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk yılları, özellikle milli tarih yazımının ön plana

16 Cengiz Buyar, “Kırgızistan'da Oğuz Araştırmaları”, *Turkish Studies*, S: X/V, 2015, s. 102.

17 *Iskhak Razzakov: Jhizn, Otdannaya Sluzheniu Narodu*, Bişkek 2000.

18 Kurmangaliyeva Ercilasun, “Research Trend in Kyrgyz History (1991-2009)”, *Asian Research Trends New Series*, C: IV, Toyo Bunko 2009, s. 24-25.

19 Kurmangaliyeva Ercilasun, “a.g.m.”, s. 25.

20 *Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan*, ed. Hisao Komatsu, Timur Dadabaev, Palgrave Macmillan, 2017.

21 Kurmangaliyeva Ercilasun, “a.g.m.”, s. 26.

22 R. Doronbekova, V. Mokrynin, V. Ploskikh, *Kyrgyzdardın Jana Kırgyistandın Taryhy*, Ilim, Bishkek 1993.

23 U. Chotonov, *Istoriya Kırgyistana: 20 Vek*, Bishkek: Kyrgyzstan 1998.

24 A. Asankanov, O. Osmanov, *Istoriya Kırgyistana*, Kyrgyz State Pedagogical University, Bishkek 2002.

çıkıldığı, Sovyetler Birliği döneminde arşivlere kaldırılan ya da basılmasına izin verilmeyen çalışmaların gün yüzüne çıktığı bir dönemdir.²⁵ Bağımsızlığın ilk yıllarında yazılan kitaplarla amaçlananın milli tarih şuuru oluşturmak olduğu açıktır. Bu konuda karşımıza ilk olarak çıkan isim ise *Kızıl Kırgız Tarihi*²⁶ eseri ile Belek Soltonoyev'dir. Milli tarih anlayışına uygun olarak hazırlanan bu çalışma Kırgız tarihi derlemesinin ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şecereci tarih yazımı²⁷ geleneğinden modern tarih yazımına geçişin ilk örneği olan bu eser, Kırgızların tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren 1917 Ekim İhtilaline kadar olan süreci konu alır.²⁸

A. Mokaev Kırgızistan'daki aşiretçilik ve bölgeselciliğin sorunları ve bu sorunların Kırgızistan'ın modern siyasetinin oluşumu üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemiştir.²⁹ Rus araştırmacı D. G. Savinov "Etnokul'turnye Svyazi Yeniseiskikh Kyrgyzov i Kimakov v 9-10 vv."³⁰ adlı makalesinde ise Kırgız tarihine ışık tutacak olan arkeoloji çalışmaları yaparak bu alanda önemli adımlar atmıştır.³¹

A. Tabyshalieva "Historical Studies in Kyrgyzstan 1917-2000"³² adlı makalesinde Ekim Devriminden itibaren 2000'li yıllara kadar Sovyet döneminin Kırgız tarih yazımını nasıl etkilediğine dair incelemeler yapmıştır.

Keneş Cusupov tarafından hazırlanan *кыргыздар*³³ adlı eser ise, Kırgızların ata mirası, Türk sancırası (şecere-sözlü gelenek) ve Kırgızistan tarihini anlatan Kırgızca yazılmış bir eserdir.

Kırgızistan tarih yazımında şecereler de önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızlar arasında "sancıra" olarak adlandırılan şecere, Kırgızistan'da gelenek olarak devam etmekte olup yedi atasını bilmeyenler hor görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde yayınlanmasına yasak koyulan şecere kitaplarının bağımsızlık döneminden itibaren arttığı görülmektedir. Bunların başında ise Sabır Attokurov'un hazırladığı "Kırgız Sancırası" adlı çalışma gelmektedir. Çok sayıda şecerenin incelenmesi sonucu yazılan eser, "Sancıranama (Şecerename)", "Sancıra (Şecere)", "Sancıraçılar (Şecereçiler)", "Sancıra Tarihi Etnografyalık Bulak (Şecere Tarihi) Etnografik Bulak)", "Cangı Kırgız Sancırası (Yeni Kırgız Şeceresi)" gibi başlıklara ayrılmaktadır. Çalışmanın geri kalan kısmı, daha önceki şecerelerden istifadeyle Kırgız boylarının şemaları ve onlar hakkında verilen bilgileri kapsamaktadır. Kırgızistan'da bu konuda hazırlanan bir başka çalışma "Ala-Too Jurnalının Tirkemesi" adıyla yayınlanan bir derlemedir. Kırgız şecereleri

25 Buyar, "a.g.m", s. 4.

26 Belek Solmonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Uçkun Yayınevi, Bişkek 1993.

27 Kırgızistan'da sancıra adı verilen şecereci tarih yazımı bir boyun ya da milletin tarihini anlatan sözlü gelenek ürünleri arasında yer alır. Zaman içinde Kırgızistan'da şecereler hakkında birçok bilimsel çalışma gerçekleştirilerek bu eserler yazıya geçirilmiştir.

28 Cengiz Buyar, "Kırgızistan'da Oğuz Araştırmaları", *Turkish Studies*, S: X/V, 2015, s. 101 (965-106)

29 Kurmangaliyeva Ercilasun, "a.g.m.", s. 27.

30 D. G. Savinov, "Etnokul'turnye Svyazi Yeniseiskikh Kyrgyzov i Kimakov v 9-10 vv", *Tyurkologicheskii Sbornik*, Moskova 1975, s. 209-225.

31 Kurmangaliyeva Ercilasun, "a.g.m.", s. 27.

32 A. Tabyshalieva, "Historical Studies in Kyrgyzstan 1917-2000", *Asian Research Trends*, No: XI, 2001, s. 1-13.

33 Keneş Cusupov, *Kırgızdar*, Kırgızistan Basması, Bişkek 1993.

hakkında yazılan on iki hacimli makaleyi bir araya getiren bu çalışma “Kırgız Sancırası” başlığı ile yayınlanmıştır.³⁴

Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev’in *İstoriya, Proşedşaya Cerez Moe Serdtse*³⁵ (Bişkek, 2003) adlı tarih kitabı ise Kırgız milli kimliğini oluşturacak milli tarih anlayışını ortaya koymaya çalıştı. Bu yüzden, Kırgız tarihinin olayları başta Manas, Manas’ta bulunan kişileri ise tarihi ve milli bir figür olarak ön plana çıkardı.³⁶ A. Akayev ayrıca *Kyrgyzstan On The Way To Progress And Democracy*³⁷ (Bişkek, 1995) adlı eserinde, Kırgızistan’ın arka planını, ülke ekonomisi ve ekonomik reformlarını, Kırgızlar ve İslamiyet’i ayrıntılı şekilde anlatmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz eserlerle tarihin resmi ideolojinin bir aracı haline dönüştürülmesi Sovyet tarihi ile bağımsızlık dönemi tarih yazımı arasında kalan tarihçiler tarafından çok farklı tarih yaklaşımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte kimi tarihçiler Kırgızların atalarının Moğollar olduğunu ileri sürerken, bazıları Kırgızların Türklerin atası olduğunu kimisi ise Kırgızların sonradan Türkleştikleri ifadelerini ortaya atmıştır. Bunun yanında Sovyet döneminde üstü kapatılan “1898 Ancıyan Hareketi” ve “1916 Ürkün Olayları” birer özgürlük mücadelesi olarak değerlendirilmeye başlanarak milli kahramanlar oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁸

Orta Asya ve Afganistan üzerine çalışmalar yapan R. D. McChesney’nin hazırladığı *Central Asia Foundations of Change*³⁹ (New Jersey, 1996) adlı eser, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Orta Asya’nın değişimini anlatmaktadır. Sovyetler Birliği’nin hemen ardından Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan’ın dini dönüşümü, ekonomisinin temel kaynaklarını, toplumu ve aile yapısı ele alınmaktadır.

Shireen T. Hunter tarafından kaleme alınan *Central Asia Since Independence*⁴⁰ (Washington, 1996) adlı eser, Orta Asya’nın ve bu coğrafyada yaşayan halkların tarihi, etnik yapısı, kültürü, politikası, ekonomik dönüşümü ile bu coğrafyanın Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan gibi komşu ülkeleriyle ilişkilerini incelemektedir.

Sovyet sonrası Orta Asya üzerine çalışmalar yapan John Anderson tarafından kaleme alınan *Kyrgyzstan Central Asia’s Island of Democracy?*⁴¹ (Singapore, 1999) adlı eser, Kırgızlar, yaşam şekilleri, Kırgızistan coğrafyası, ekonomisi, geçim kaynakları, Sovyet sonrası Kırgızistan’ın siyasi politikaları ve güvenliğini anlatmaktadır.

Editörlüğünü Rusya ve Doğu Avrupa üzerine çalışan Roy Allison ile Lena Jonson’un

34 Abdulsalam Arvas, “Kırgız Seçereleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: IV/II, s. 104-105.

35 Askar Akayev, *İstoriya, Proşedşaya Cerez Moe Serdtse*, Moskova, Bişkek 2003.

36 Buyar, “a.g.m”, s. 5.

37 Askar Akayev, *Kyrgyzstan On The Way To Progress And Democracy*, Bişkek 1995.

38 Buyar, “a.g.m”, s. 5.

39 R. D. McChesney, *Central Asia Foundations of Change*, The Darwin Press, New Jersey 1996.

40 Shireen T. Hunter, *Central Asia Since Independence*, Praeger Publishers, Washington 1996.

41 John Anderson, *Kyrgyzstan Central Asia’s Island of Democracy?*, Harwood Academic Publishers, Singapore 1999.

yaptığı *Central Asian Security: The New International Context*⁴² (Washington, 2001) adlı eser, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve bölge ülkelerinin güvenliğinin Rusya, Türkiye, İran, Çin ve Amerika gibi birçok ülke üzerinden değerlendiren makalelerden oluşmaktadır. Orta Asya'nın iç ve dış dinamikleri, bölgede uluslararası yeni bir bölgesel yapının kurulması, Orta Asya'nın güvenlik dinamikleri, Orta Asya'nın güvenliğinin iç ve dış faktörleri ile geleceğinin incelendiği bu makaleler bölgenin diğer devletlerle olan ilişkilerine de değinmektedir.

Alexei Vassiliev tarafından editörlüğü gerçekleştirilen *Central Asia Political-Economic Challenges in the Post Soviet Era*⁴³ (London, 2001) adlı eser, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'a ayrılmış bölümlerden oluşmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'daki hakimiyeti ve bölgedeki politikalarına dair geniş bir girişe sahip olan eserde, her ülkenin bağımsızlıktan sonraki politikaları ve ekonomilerini ele almaktadır. Kırgızistan'a ayrılan özel bölümde ise Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra oluşturmaya çalıştığı yeni siyasi yapısı, Askar Akaev dönemi, bağımsızlık sonrası Rusya ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler, Kırgızistan'da politika ve parti organizasyonları ile Kırgız ekonomisi incelenmektedir.

Viktor Butanayev ile İrina Butanayeva tarafından hazırlanan *Yenisey Kırgızları*⁴⁴ (İstanbul, 2007) adlı eser ise, Kırgız coğrafyasında yaşayan en eski halklardan başlayarak, Kırgızlar hakkındaki destanlar, Kırgız şecereleri ve efsaneleri, Kırgızların efsanevi kahramanları ile Yenisey Kırgızlarının sosyal yapısı, kültür hayatı ve ekonomik faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca bölgenin Rus hakimiyetine girmesinden sonra Kırgızlar arasındaki yeni siyasi düzenlemeler ve Rusların Kırgızlar üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.

David Lewis tarafından yazılan *The Temptations of Tyranny in Central Asia*⁴⁵ (London, 2008) adlı eser, Andican olayları ve etkilerinden başlayarak Türkmenbaşı'nın ani ölümü ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren Akaev ile birlikte geçirdiği dönüşümden bahsetmektedir. Bölgedeki İslami gruplar ve yapılanmalarının Orta Asya'ya olan etkisi ile Çin, Rusya ve ABD'nin Orta Asya Cumhuriyetleriyle alakalı politikaları ele alınmaktadır.

Kırgızistan ile ilgili son dönem çalışan kişiler arasında olan Ali İgmen tarafından kaleme alınan *Speaking Soviet with an Accent: Culture and Power in Kyrgyzstan*⁴⁶ (Pittsburgh, 2012) adlı eserde, 1920'lerden itibaren Kırgızistan'da yaşanan kültürel değişimi inceleyerek Kırgız geleneklerinin Sovyetler kaynaşması üzerinde durulmaktadır. Eser aynı zamanda Kırgızların seçici bir şekilde bazı Sovyet geleneklerini sürdürüp bazılarını ise bırakmalarını ve yeni bir kültür edinmelerine ışık tutmaktadır.

42 *Central Asian Security The New International Context*, ed. Roy Allison, Lena Jonson, Brookings Institution Press, Washington 2001.

43 Alexei Vassiliev, *Central Asia Political-Economic Challenges in the Post Soviet Era*, Saqi Books, London 2001.

44 Viktor Butanayev, İrina Butanayeva, *Yenisey Kırgızları*, akt. Yaşar Gümüş, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

45 David Lewis, *The Temptations of Tyranny in Central Asia*, Hurst-Company, London 2008.

46 Ali İgmen, *Speaking Soviet with an Accent: Culture and Power in Kyrgyzstan*, PA: University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2012.

1991 sonrası dönemde ülkemizde Kırgızistan ile ilgili yapılan çalışmalarda bir artış olduğu görülmektedir. Bu konuda ilk olarak Adil Hikmet Bey'in *Asya'da Beş Türk*⁴⁷ (İstanbul, 1998) adlı eserinden bahsedebiliriz. Bu eser ilk olarak Haziran-Ekim 1928 tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde tefrikalar halinde yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki Partisi tarafından Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesine katılmaları için İstanbul'dan Türkistan coğrafyasına gönderilen askerlerden biri olan Adil Hikmet Bey, "Büyük Türkistan ve Yedisu Kırgız" isyanlarına öncülük edecektir. Kırgızların Türkistan'daki hayatlarını, aile yaşamlarını, isyanlarını, Kırgızların kendi aralarındaki ihtilaflarını onların içinde bulunarak ve bir dönem Kırgızlara liderlik ederek anlatan Hikmet Bey'in yazdıkları ancak 1998 yılında bir araya getirilebilmiştir.

Abdıldacan Akmataliyev tarafından kaleme alınan *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*⁴⁸ (Ankara, 2001) adlı eser ise, Kırgızların kültür tarihi, evlilik gelenekleri, türküleri, edebi eserleri ve tarihi kahramanlarını anlatan hacimli bir eserdir.

Oktay Belli tarafından hazırlanan Kırgızistan'da *Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*⁴⁹ (İstanbul, 2003) adlı eser, Kırgızistan'ın geniş coğrafyasında VI-XIII. yüzyıllar arasında dikilmiş olan mezar taşları ve insan biçimindeki çok sayıdaki heykeli inceler.

Mehmet Saray tarafından hazırlanan *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*⁵⁰ (Ankara, 2004) adlı eser, Kırgızistan'ın coğrafi konumu ve öneminden başlayarak, tarihin ilk devirlerinde Kırgızlar, Hokand Devleti'nden Sovyet dönemine kadar Kırgızlar, Bolşevik İhtilali yıllarında Kırgızlar, Kırgızların kültür hayatı, bağımsızlık yılları ve bu dönemde yapılan reformlar ile Kırgızistan-Türkiye ilişkilerini ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Mustafa Erdem'in *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*⁵¹ (Ankara, 2005) adlı eseri, tarihten günümüze Türk dünyası ve Kırgızları anlatmaktadır. Eserde, Kırgız adının kaynağı, Kırgızların tarihi, Kırgızların Rus idaresi altına girişi, bağımsızlık sonrası dönemi, Kırgız dini hayatı ve Kırgızların sosyal yapısı ile aile hayatını anlatmaktadır.

Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*⁵² (İstanbul, 2006) adlı eserinde Kırgızlar ile Kazakların antropolojik özellikleri ile Kırgız adının anlamı, XIV-XVI. yüzyıllarda bu boyların siyasi durumları, Kırgızlar ve Kazaklar arasındaki etnik bağları incelemektedir. Kırgız ve Kazak boylarının kaynaşmasını ve bu kaynaşma dönemindeki siyasi olayları bu eser, birinci ve ikinci elden Kırgızca, Rusça, Arapça ve İngilizce kaynaklara dayanarak hazırlanmıştır.

Ahmet Cihan, *Gelenek ile Modernite Arasında Kırgızistan*⁵³ (İstanbul, 2006) adlı çalışmasında Orta Asya'ya yaptığı yolculuk sırasında yaşadıklarını anlatmaktadır. Cihan bölgeye yaptığı

47 Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, akt. Yusuf Gedikli, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

48 Abdıldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

49 Oktay Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

50 Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Tika Yayınları, Ankara 2004.

51 Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

52 Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

53 Ahmet Cihan, *Gelenek ile Modernite Arasında Kırgızistan*, Ark Yayınları, İstanbul 2006.

gezi sonrasında Kırgızistan'daki Türk okulları, yemek kültürü, sosyal hayatı, kadınların sosyal hayattaki yeri, Kırgız gelenekleri ve dini hakkındaki gözlemlerini aktarmıştır.

Güngör Turan tarafından kaleme alınan *Sovyet Sonrası Orta Asya Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*⁵⁴ (İstanbul, 2006) adlı eser, SSCB'nin dağılması ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, yeni kurulan devletlerin gerçekleştirdikleri reformlar ile sosyalist politikadan sosyal devlet anlayışına geçişleri ve eğitim konuları üzerinde durmaktadır.

Aydın İdil tarafından *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*⁵⁵ (Bişkek, 2007) adlı bir çalışma da hazırlanmıştır. Aydın İdil'in "bir tarih yazım denemesi Kırgızların karmaşık tarihi" olarak ele aldığı kitabı; Eski Çağlardan İtibaren Kırgızlar, Orta Çağ ve Cengiz Han Döneminde Kırgızlar, XVI-XIX. Yüzyıllarda Kırgızlar, Sovyetler Birliği Dönemi ve Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti dönemlerini anlatmaktadır.

Sadettin Gömeç'in *Kırgız Türkleri Tarihi*⁵⁶ (Ankara, 2011) adlı eseri, Kırgız adı, ilk Kırgızlar ve Kırgız Türkçesinden başlayarak Cengiz, Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya döneminde Kırgızları anlatmaktadır. Gömeç eserinde, uzunca siyasi tarihinden bahsettiği Kırgızların sosyal ve ekonomik hayatı ile Kırgızlarda eğitim konularına da kısaca değinmektedir.

Vahit Göktaş, *Kırgızistan Notları*⁵⁷ (Ankara, 2013) adlı eserinde Kırgızistan'daki dini eğitimi, bu konudaki literatürü, eserleri, dini kurumları ve faaliyetlerini Kırgızistan'da bulunduğu sıradaki gözlemlerine dayanarak anlatmaktadır.

Mehmet Kıldıroğlu tarafından kaleme alınan *Kırgızlar ve Kıpçaklar*⁵⁸ (Ankara, 2013) adlı eser, tarihi kaynaklara dayanarak Kırgız adının anlamı, Kırgızların ilk yerleşim alanları, Kırgızlar ile Kıpçak boyları arasındaki ilişkiler ile destanlarda Kırgızlar konularını ele almaktadır.

Tamara Ölçekçi'nin *Kırgızların Sosyo-Kültürel Durumları*⁵⁹ (Ankara, 2014) adlı eseri, Kırgızistan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgali, 1916 yılındaki büyük halk isyanı ile sebepleri, Kırgızistan'da Basmacılık hareketi, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan'ın sosyo-kültürel durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Erhan Arıklı tarafından hazırlanan *Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar*⁶⁰ (Ankara, 2015) adlı eser ise, Orta Asya ve Kırgızistan'ın coğrafi yapısından başlayarak Kırgız kelimesinin anlamı, Kırgızların dili ve evreleri, eski çağlardan itibaren Kırgızların diğer devletlerle olan ilişkileri, Sovyet dönemi Kırgızistan ve bağımsızlık dönemi Kırgızistan ile Kırgız-Türk kültür ve medeniyetinin ayrıntılı olarak ele alındığı hacimli bir eserdir.

Salih Pay'ın *Kırgızistan'da İslam Bir Diriliş ve Varoluş Mücadelesi*⁶¹ (İstanbul, 2015) adlı eseri, İslamiyet'in Kırgızistan'daki serüvenini anlatmaktadır. Pay eserinde, İslamiyet'in

54 Güngör Turan, *Sovyet Sonrası Orta Asya Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.

55 Aydın İdil, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Mega Media, Bişkek 2007.

56 Saadettin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

57 Vahit Göktaş, *Kırgızistan Notları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013.

58 Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

59 Tamara Ölçekçi, *Kırgızların Sosyo-Kültürel Durumları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

60 Erhan Arıklı, *Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar*, Nüans Kitabevi, Ankara 2015.

61 Salih Pay, *Kırgızistan'da İslam Bir Diriliş ve Varoluş Mücadelesi*, Emin Yayınları, İstanbul 2015.

bölgede gelişmesini etkileyen unsurları, kültürel mirası, ekonomik ve kurumsal yetersizliği, bölgedeki radikal dini grupları ve terör ile bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz müstakil eserlerin yanında ülkemizde Kırgızistan ile ilgili iki ortak çalışma da bulunmaktadır. Emine Gürsoy Naskali tarafından *Bağımsız Kırgızistan Düğümler ve Çözümler*⁶² (Ankara, 2001) ile editörlüğünü Cengiz Buyar'ın gerçekleştirdiği *Kırgızistan*⁶³ (Bişkek, 2017) adlı eserler, Kırgızistan'ın etnik tarihi, dil oluşumu, edebiyat, ekonomi ve sosyal hayat hakkında yazılan birçok makalenin bir araya getirilmesiyle ortaya koyulmuş dikkate değer eserlerdir.

Sonuç

Bağımsızlık dönemi Kırgızistan tarih yazımının özellikle Kırgız tarihçileri için bir arayış dönemi olduğu açıktır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan'da tarih yazımının, milli bir bilinç ve kimlik oluşturma yolunda araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu yüzden, 1991'den sonra yazılan eserlerin birçoğunun Kırgız tarihini çok eski çağlardan itibaren başlattığını ve tarihte iz bırakmış tarihi figürleri ön plana çıkardığı, önemli tarihi figürlerin bir şekilde Kırgızlar ile ilişkilendirdiklerini görmekteyiz. Ancak bu dönemde kaleme alınan eserlerin yazımında birinci elden kaynakların kullanımının yok denecek kadar az olması bölgede kaynak dillerine hakimiyetin az olduğunu ya da Sovyet döneminden itibaren benimsetilen ideolojilerin dışına çıkılmakta zorlanıldığını göstermektedir.

Bu dönemde konuyla ilgili olarak batıda yazılmış eserlere bakıldığında ise yine Rusya'nın bölgedeki politikaları temelli bir anlatımla karşılaşmaktayız. Bunun yanında bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya ülkelerinin komşu diğer devletlerle olan ilişkilerine de yer verilen çalışmalar göze çarpmaktadır.

Türkiye'de ise Kırgızlar ve Kırgızistan ile ilgili çalışmaların bağımsızlık dönemi sonrası sayı itibarıyla hayli arttığı ancak hacim olarak yetersiz ve sürekli olarak birbirinin aynı konuların işlendiği görülmektedir. Bağımsızlık öncesi dönemde Kırgızistan ile ilgili çalışmaların muhaceret Türkleri tarafından anlatılmasından ziyade bu dönemde Kırgızistan, Kırgızlar ve Kırgızların tarihi ile ilgilenen modern dönem tarihçileri ile karşılaşmaktayız. Kırgızistan ile ilgili bağımsızlık sonrası dönemde yazılan eserlerin konu başlıklarının ise genelde Kırgızlar, Kırgızistan ve Kırgız tarihi gibi genel konu başlıklarından oluştuğunu görmekteyiz. Bağımsızlık sonrası dönemde Türk Cumhuriyetleri arasında artan ilişkilerin yazılan eserlere de yansıtıldığı açıktır.

62 *Bağımsız Kırgızistan Düğümler ve Çözümler*, der. Emine Gürsoy Naskali, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

63 *Kırgızistan*, ed. Cengiz Buyar, Publishing House, Bişkek 2017.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authos has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk*, akt. Yusuf Gedikli, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1998.
- Akayev, Askar, *Kyrgyzstan On The Way To Prograss And Democracy*, Bişkek 1995.
- Akayev, Askar, *İstoriya, Proşedşaya Cerez Moe Serdtse*, Moskova, Bişkek 2003.
- Akkan, Erdoğan, "Kırgızistan", *DİA*, C: XXV, 2002, s. 441.
- Akmataliyev, Abdıldacan, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Anderson, John, *Kyrgyzstan Central Asia's Island of Democracy?*, Harwood Academic Publishers, Singapore 1999.
- Arıklı, Erhan, *Başlangıçtan Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar*, Nüans Kitabevi, Ankara 2015.
- Arvas, Abdulselem, "Kırgız Şecereleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: IV/II, s. 103-115.
- Asankanov, A., Osmanov, O., *İstoriya Kırgyztana*, Kyrgyz State Pedagogical University, Bishkek 2002.
- Aytımbet, Orozbek, *Kara Kırgız*, I-V, Bişkek 2007.
- Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler*, der. Emine Gürsoy Naskali, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Belli, Oktay, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- Butanayev, Viktor, Butanayeva, İrina, *Yenisey Kırgızları*, akt. Yaşar Gümüş, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007.
- Buyar, Cengiz, "Kırgızlarda Tarih Yazımı", *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, ed. Nurettin Hatunoğlu, Canan Kuş Büyüktaş, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 3-7.
- Buyar, Cengiz, "Kırgızistan'da Oğuz Araştırmaları", *Turkish Studies*, S: X/V, 2015, s. 95-106.
- Central Asian Security The New İnternational Context*, ed. Roy Allison, Lena Jonson, Brookings Institution Press, Washington 2001.
- Chotonov, U., *İstoriya Kırgyztana: 20 Vek*, Bishkek: Kyrgyzstan 1998.
- Cihan, Ahmet, *Gelenek ile Modernite Arasında Kırgızistan*, Ark Yayınları, İstanbul 2006.
- Cusupov, Keneş, *Kırgızdar*, Kırgızistan Basması, Bişkek 1993.
- Devrisheva, Khalida, "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 39, Bahar 2016, s. 188-204.
- Dorobekova, R., Mokrynin, V., Ploskikh, V., *Kyrgyzdardyn Jana Kyrgyzstandyn Taryhy*, İlim, Bishkek 1993.
- Göktaş, Vahit, *Kırgızistan Notları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2013.
- Gömeç, Saadetin, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

- Güngör, Ebubekir, “Kırgızların İlk Modern Tarihiçisi Osmonaalı Sıdıkuulu”, *Türkiyat Mecmuası*, C: XXV, Güz 2015, s. 237-254.
- Hunter, Shireen T., *Central Asia Since Independence*, Praeger Publishers, Washington 1996.
- İgmen, Ali, *Speaking Soviet with an Accent: Culture and Power in Kyrgyzstan*, PA: University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2012.
- İshhak Razzakov: *Zhizn, Otdannaya Sluzheniu Narodu*, Bişkek 2000.
- İdil, Aydın *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Mega Media, Bişkek 2007.
- Kalkan, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Kanlıdere, Ahmet, “Genel Türk Tarihi Kaynakları”, *Tarih Metodu*, ed. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 145-146.
- Karatayev, Olcobay, “Kırgız-Oguz Tarihiy-Etnikalık Baylanıştari”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Bişkek 2001, 175-185.
- Karatayev Olcobay, “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”, Çev. Mustafa Kalkan, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, Bişkek 2003, s. 199-207.
- Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan*, ed. Hisao Komatsu, Timur Dadabaev, Palgrave Macmillan, 2017.
- Kıldıroğlu, Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- Kırgızistan*, ed. Cengiz Buyar, Publishing House, Bişkek 2017.
- Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat, “Research Trend in Kyrgyz History (1991-2009)”, *Asian Research Trends New Series*, C: IV, Toyo Bunko 2009, s. 21-36.
- Lewis, David, *The Temptations of Tyranny in Central Asia*, Hurst-Company, London 2008.
- McChesney, R. D., *Central Asia Foundations of Change*, The Darwin Press, New Jersey 1996.
- Mokrynin, V., Ploskikh, V., “Kagan Bars-Beg i Gosudarstvennost Yeniseyskikh Kyrgyz v 6-13 vv.”, *Bars Beg Kagan*, ed. T. K. Peskovaya, Ilim, Bishkek 2003, s. 21-46.
- Nurmatov, Mirlanbek, “Kırgızların Eski Yazısının Tarihi Hakkında Görüşler”, *Dil Araştırmaları*, S: XVI, Bahar 2015, s. 259-267.
- Ölçekçi, Tamara, *Kırgızların Sosyo-Kültürel Durumları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Pay, Salih, *Kırgızistan'da İslam Bir Diriliş ve Varoluş Mücadelesi*, Emin Yayınları, İstanbul 2015.
- Saray, Mehmet, “Kırgızistan”, *DİA*, C: XXV, 2002, s. 442-445.
- Saray, Mehmet, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Tika Yayınları, Ankara 2004.
- Savinov, D. G., “Etnokul'turnye Svyazi Yeniseyskikh Kyrgyzov i Kimakov v 9-10 vv”, *Tyurkologicheskii Sbornik*, Moskow 1975, s. 209-225.
- Solmonoyev, Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Uçkun Yayınevi, Bişkek 1993.
- Tabyshaliev, A., “Historical Studies in Kyrgyzstan 1917-2000”, *Asian Research Trends*, No: XI, 2001, s. 1-13.
- Turan, Güngör, *Sovyet Sonrası Orta Asya Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Türkoğlu, İsmail, “Kırgızlar”, *DİA*, C: Ek-II, 2016, s. 62-64.
- Vassiliev, Alexei, *Central Asia Political-Economic Challenges in the Post Soviet Era*, Saqi Books, London 2001.